

KJÆRLIGHETENS LANDSKAP

UTVIKLINGSHEMMEDE OG SEKSUALITET – YRKESFAGLIG TEMAHEFTE FOR MEDLEMMER AV FAGFORBUNDET NR. 9-2007

Fagbladet

INNHold

YRKESFAGLIG TEMAHEFTE

▶ Får jeg lov?	4
▶ Hendene opp og buksene ned	7
▶ På en fin måte	8
▶ Alle hjem trenger en seksualpolitikk	10
▶ AKTUELL VITEN:	
Mellom helsehjelp og straffelov	13
Kjenn din kropp	17
Mulighet til seksualliv	20
Må velge bort barn	24
▶ Nettsteder og litteratur	26

Seksualvennlig miljø

Retten til privatliv og muligheten for et seksualliv er en viktig rettighet for alle. Ansatte som arbeider med utviklingshemmede, har en nøkkelrolle i å bidra til et seksualvennlig miljø.

Det er ikke slik at utviklingshemmede eller mennesker med andre funksjonshemninger har en rettighet til seksuell tilfredsstillelse. Det er det ingen i samfunnet som har. Derimot fastslår den europeiske menneskerettighetskonvensjon alle borgers rett til et privatliv. Alle har dermed rett til sin egen intime sfære og muligheten for et uforstyrret seksualliv. Ansatte som arbeider med mennesker med utviklingshemning, vil i mange situasjoner derfor ha plikt til å tilrettelegge for å oppheve konsekvensene av funksjonshemningen. Det betyr at ansatte må være med å legge til rette for mulighetene til å ha et seksualliv.

For at ansatte ved institusjoner eller som er tjenesteytere for mennesker med psykisk utviklingshemning skal kunne bidra til et seksualvennlig miljø, må arbeidsgiverne sørge for å utvikle en seksualpolitikk. Det forutsetter at alle ansatte må ta stilling til hva som er grunnlaget for et seksualvennlig miljø.

Tjenesteyterne har en viktig oppgave med å snakke om kropp og seksualitet med tjenestemottakerne, men hva er den enkelte ansatte komfortabel med å snakke om? Kan alle pålegges å jobbe med dette? Noen synes kanskje at beboernes seksuelle atferd er frastøtende. Skal beboeres parforhold støttes? Hvordan skal en takle beboere som ønsker hjelp til onani og samleie? Hvordan skal ansatte møte beboere som ønsker å få barn?

Manglende kunnskap gjør at mange også er usikre og redd for å overskride moralske eller juridiske grenser.

Det helt avgjørende er at all drøfting rundt klientens seksualitet må utføres på vedkommendes egne premisser og ut fra deres behov. I tillegg til at tjenesteyterne trenger fagkompetanse, bør den hjelp som tilbys, avgrenses av den enkelte tjenesteyters trygghet på egne seksuelle grenser, holdninger og verdier.

Det tilbudet som gis er å regne som helsehjelp. Det forutsetter profesjonalitet og hjelpen må være forsvarlig, dokumentert og journalført. For å utvikle et seksualvennlig miljø trengs det derfor grundig skoloring og aktiv bruk av ekstern kompetanse på området.

Undervisning om seksualitet og seksuallfunksjoner må snarest komme inn som vesentlige elementer i helse- og sosialfaglige utdanninger.

Johnny Daugstad

Får jeg lov?

Utviklingshemmede er vokst opp med at andre vet best. Da er det ikke lett å bli selvstendig.

Tekst: **KARIN E. SVENDSEN**

Hun snakket med energi og intelligent humor så vi i løpet av noen timer ble både klokere og gladere. Hun fortalte blant annet om hvordan hun går rundt og titter på hus og hager i nabolaget utenfor Göteborg. Hun registrerer hvor velstelt det er rundt husene og hvor fine gardiner som henger i vinduene.

– Men det jeg er aller mest nysgjerrig på, er jo hvordan de har det i sengen, røper hun og ler skjelsk.

– Og det får jeg aldri vite.

Normalt

Nei, vi får aldri vite noe om andre menneskers seksuelliv. Vi vet bare hva de svarer når de blir spurt. Det er først når brannvesenet blir tilkalt for å få løs mannen at det går opp for oss at naboen har gjort det på en litt original måte – eller vi spør oss: Kanskje alle andre enn jeg har for vane å kle seg ut og bruke tekniske remedier – som de en sjelden gang blir bokstavelig talt fanget i.

Vi er til stede på årsmøtet til Habileringsstjernetenes Nettverk for Funksjonshemmede, Seksualitet og Samliv i Tromsø i mars. Etter mange års forsøk har nettverket endelig fått Lotta Löfgren-Mortenson hit for å snakke om utviklingshemmede og seksualitet. Den svenske professoren, forfatteren og sexologen har en halv dag til disposisjon. Morssomme og illustrerende historier krydrer dagen. Og gjennom en analytisk tilnærming plasserer hun en rekke spørsmålstegn ved diverse vedtatte sannheter. Og publikummerne morer seg som om det var komikeren Seinfeld de hørte på.

Vanskelig å finne noen

Lotta Löfgren-Mortenson antar at alle mennesker, også de med utviklingshemning, ønsker kjærlighet og seksualitet, men muligens på forskjellige måter.

– Et menneske som er sterkt utviklingshemmet, trenger kanskje bare kroppskontakt. Moderat utviklingshemmede kan nok ha glede av å være nakne sammen som par. Jeg kjenner et par med moderat utviklingshemning. De har levd sammen i mange år. Han har tatt på brystene hennes, men jeg tror det stopper der.

Det er personer med svak eller lett utviklingshemning som ønsker og som er i stand til å ha et seksuelliv som også omfatter samleie.

Men det er ikke lett å få til.

Mennesker med utviklingshemning går sammen i barnehagen, de fortsetter i samme klasse når de begynner på skolen, og når de blir voksne og skal flytte hjemmefra, havner de i samme bolig. Kanskje har de også samme arbeidsplass. Alle de utviklingshemmede i en liten by blir som en stor søskenflokk.

– Det er jo ingen spenning da, slår sexologen fast.

En av de store utfordringene for ungdommer med utviklingshemning blir altså å treffe noen som de kan fatte interesse for. Men for de fleste fins ingen møteplass hvor de kan regne med å treffe en aktuell partner som ikke allerede er innlemmet i den store flokken av emosjonelt sett søsken. Da er det kanskje ikke så rart at 95 prosent av alle utviklingshemmede lever aleine hele livet.

Tidlig kveld

Men det er flere grunner til at to mennesker med lett utviklingshemning ikke blir et par.

– Vi har rettigheter, men måten de blir håndtert på, varierer, mener Löfgren-Mortenson.

I Sverige er det for eksempel slik at de utviklingshemmede får komme på dans hver sjettede uke. Da kjører de i busser fra de ulike boligene og ankommer når dansen begynner klokka sju. Personalet registrerer at de unge styrter ut på danse-

golvet. Det er tydelig at dette er et populært tilbud.

– Men det er jo ikke så merkelig at ikke kan vente. De vet at det er seks uker til neste mulighet.

Klokka ti på kvelden er det slutt på dansen, og alle setter seg inn i den bussen de kom med. Det er ingen som blir med noen hjem etter slike dansekvalder.

Löfgren-Mortenson spurte personalet hvorfor de avsluttet kvelden allerede klokka ti. Det er jo da andre ungdommer begynner å gå ut. Først fikk hun til svar at de unge ble så trøtte på den tida.

– Aha, svarte jeg. Så de har alle sammen det samme trøtthetsgenet. Klokka ti slår det til, og alle vil hjem og sove.

Men det var selvfølgelig en annen forklaring; turnusen var lagt opp etter personalet og arbeidsgivers behov mer enn etter brukernes.

Umulig å få være aleine

Romantikken har dårlige kår også de tre timene festen pågår. De unge er ikke aleine, personalet er jo med. Og for at omsorgspersonene skal kunne skjøtte sitt ansvar, er dansegolvet badet i lys.

– Blir det for mye kyssing på dansegolvet, kommer personalet til med tilbud om kaffe, forteller Löfgren-Mortenson.

Hun var en gang vitne til at en ung mann og hans kvinne snek seg ut for å være aleine.

– Jeg ventet spent på å se om de fikk en mulighet til å gjøre det andre ungdommer ville ha gjort hvis de sniker seg til å være aleine.

– Men nei, det gikk ikke lang tid før en i personalgruppa fulgte etter og hentet dem inn igjen. Først kom han, skikkelig sint:

«Jeg tok henne bare på brystene, og det fikk jeg lov til!»

► «Ja», supplerer hun og vrenger opp gensenen så alle får se. «Og jeg ville at han skulle gjøre det.»

Aldri back stage

Lotta Löfgren-Mortenson synes det er forståelig at bare noen ganske få utviklingshemmede ungdommer og voksne danner par, og at det bare er de med lett utviklingshemning som får oppleve å ha sex sammen med et annet menneske.

– Med alle de hindringene for å møte noen og for å få være aleine, skal du være temmelig begavet for å få gjennomført et samleie.

Vi andre lever et liv on stage og et liv back stage. Den muligheten har ikke mennesker med utviklingshemning.

– Utviklingshemmede har liten mulighet til å etablere et privat seksualliv. Samtidig lærer vi jo alle at seksuallivet tilhører den private sfære.

Selvstendighet

– Vi vet at utvikling av selvstendighet er viktig for utviklingen av seksualitet. Men er det mulig å ha store hjelpebehov og samtidig bli selvstendig, spør Lotta Löfgren-Mortenson.

– De utviklingshemmede er vant til at andre vet best. Jeg kjenner en gutt som hadde en kjæreste. Etter en tid ble han forelsket i ei annen og fortalte at han ville gjøre det slutt med den første. Jeg møtte ham igjen noen uker seinere og spurte hvordan det hadde gått. Han kunne da opplyse at han fremdeles var sammen med den første jenta for hans mor mente hun var så bra for ham.

«Og hun vet jo best», slo han fast.

– De utviklingshemmede er så vant med at vi andre vet best, at de spør oss om å få lov til helt vanlige ting. Og ofte får de ikke lov.

Ansvar

Mennesker med utviklingshemninger lever ikke isolert. Deres liv blir påvirket av samfunnets holdninger samt foresatte og personalets holdninger og kompetanse. Personalet har et ansvar for beboerne og må ta mange vanskelige valg mellom tillatelse og kontroll. Jevnt over kontrollerer kvinner mer enn menn, ifølge Lotta Löfgren-Mortenson. Omsorgs-

sektoren er dominert av kvinner, og alle er enige om at det trengs flere menn.

– Jeg opplevde en gang et personalmøte hvor temaet var beboernes seksualitet og hvilke grenser og regler de skulle ha i boligen. De kvinnelig ansatte hadde lenge ønsket noen mannlige kolleger, og nå hadde en ung mann nettopp begynt å arbeide i boligen.

Personalet hadde forut for møtet flere ganger banket på døra til en av beboerne og sagt han ikke måtte låse døra, og at han måtte komme ut. Kvinnene sa de var for sex, men innenfor normale rammer. Og de syntes mannen var for ofte og for lenge på do.

– Jeg spurte hvor ofte de syntes det var normalt at en ung mann onanerte. Kvinnene syntes kanskje en eller to ganger i døgnet.

«Hold an», kom det fra den unge mannen. «Ti ganger om dagen er normalt.»

Noen av kvinnene reagerte med å bli litt snurt, så jeg minnet dem om hvor heldige de hadde vært som hadde fått en mann inn i personalgruppa.

Sunn fornuft

Blant annet fordi vi ikke vet hva som er vanlig eller normalt, og fordi vi har svært ulike forestillinger om hva som er akseptabelt, er det krevende å håndtere andre menneskers seksualitet på en profesjonell måte.

– Personalet mangler utdanning og veiledning på dette feltet. Derfor tyr vi til den såkalte sunne fornuft. Men hva er det? Jeg tror enhver personalgruppe som tar en runde på dette spørsmålet, vil bli overrasket over hvor forskjellig den sunne fornuften kan være.

FAKTA:

Habiliteringstjenestenes Nettverk for Funksjonshemmede, Seksualitet og Samliv har medlemmer blant ansatte i habiliterings- og rehabiliteringstjenesten i hele landet. Formålet med nettverket er å formidle kunnskap knyttet til funksjonshemmede og seksualitet. Nettverket avholder landskonferanse og årsmøte en gang i året.

KONTAKT: grethe.ronvik@hotmail.com

Hendene opp og buksene ned

Michelle og Jack er kjærester. De har vært med på en film med mange fine sanger og mye kjærlighet.

Tekst og foto: **KARIN E. SVENDSEN**

De sitter tett sammen i sofaen på Hulegården. Han har ikke øyne for annet enn henne. Og for hvert kompliment til kjæresten får han et varmt smil tilbake.

– Jeg synes du er så søt, sier Jack. Og ansiktet til Michelle lyser opp i hvite tenner og blå øyne. Reaksjonen ga mersmak.

– Du synger så pent, fortsetter han. De gode ordene hans synker inn i henne, og hun gir ham et nytt smil.

Michelle og Jack har hver sin gullring. Jeg spør hvor lenge de har vært forlovet.

– Vi forlovet oss da vi var i London, opplyser Jack.

Han har vært med i en mannegruppe i snart ett år.

– Der er jeg er sammen med Simon og noen andre flinke menn. Alle snakker om kjærlighet. Vi vet jo hva man foretar seg, for vi ser ofte på DVD om følelser og kjærlighet og sex.

Michelle er med i en kvinnegruppe. Av og til reiser manne- og kvinnegruppa sammen på tur.

– Da spiller vi kjærlighetsspillet, snakker om kjærlighet og hygger oss, forteller Jack.

– Og vi snakker om at vi kan ta på hverandre og massere hverandre, supplerer Michelle.

– Og så kan man vaske ryggen hans, legger hun til.

Jack forteller at når han og Michelle er aleine, ser de på kjærlighetsfilmer og sitter sammen og synger til kjærlighetsmusikk.

– Grease og Dirty Dancing, presiserer hun.

– Vi elsker faktisk kjærlighetsvideoer, sier han.

Sammen med noen venner har Michelle og Jack vært med på å lage en film om kjærlighet.

– På filmen er det noen som kysser og danser i skogen mens fuglene synger, forteller Jack.

Sangene på filmen heter *Hulegården fotballag*,

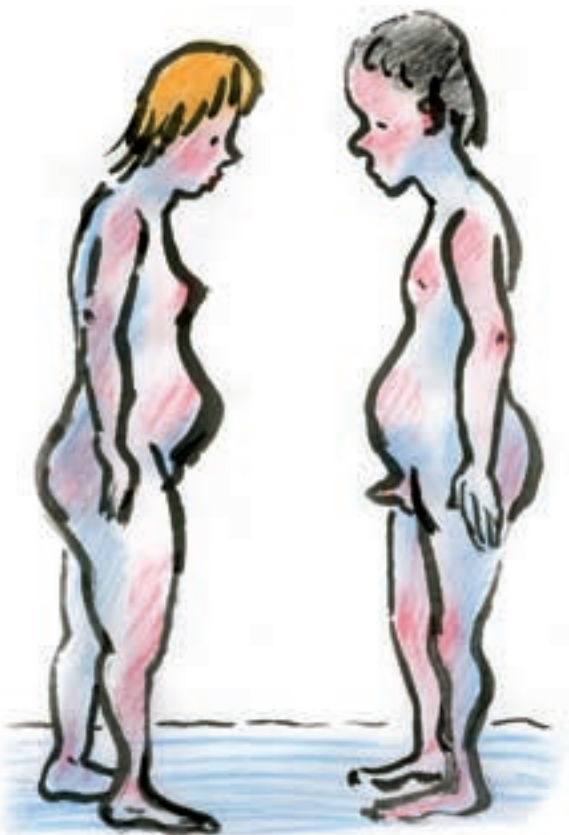
Jeg elsker kun dig og *Henderne op og bukserne ned*. Den hadde premiere på Kruttønden, et stort kulturhus på Østerbro i København.

– Når man ser filmen, får man lyst å kjøpe den, mener Jack.

Han mener også at alle kan lære litt av den filmen.

– Hva tror du folk kan lære av å se filmen?

– Man kan lære noen fine sanger. Også nordmenn kan lære noe av den.

På en fin måte

Tekst og foto: **KARIN E. SVENDSEN**

Beboernes dag er en av årets store begivenheter på Hulegården. Det er beboerne selv som bestemmer hvilke temaer som skal diskuteres, hva som skal serveres, og hvilke aktiviteter som skal arrangeres. Pia Brandt, en av beboerne på Hulegården, synes de skal gjenta suksessen fra i fjor med en kjærestekafé. Hun vil gjerne at de i år skal snakke om det å ha en kjæreste.

Klok i hodet

– Man må være kjærester på en pen måte, sier Pia

til Mette Hemmingsen som sitter med pc-en foran seg og skriver ned programmet etter hvert som Pia formulerer problemstillingene.

– Hvordan er man kjærester på en pen måte, spør Mette.

– Det synes jeg du skal skrive noe om, svarer Pia.

– Nei, det er du som skal formulere det, smiler Mette og minner om at det er Pias forslag at de skal snakke om dette på kjærestekafeen i år.

– Man må snakke pent sammen, mener Pia.

– Flott. Synes du vi skal spørre hvordan man gjør det?

Det synes Pia er en god idé. Og hun legger til at for å kunne snakke sammen på en fin måte, må kjærester stole på hverandre. Mette lurer på hva hun mener med det, og Pia forklarer at kjærester ikke må ligge med andre enn med kjæresten sin.

– Synes du vi skal oppfordre deltakerne til å diskutere hva man gjør om man har en kjæreste, men har lyst å bolle med en annen?

Pia støtter forslaget, og halve programmet for det som skal skje på kjærestekafeen er i boks allerede etter ti minutter. Mette synes Pia har jobbet godt.

– Jeg er så klok i hodet, sier Pia og ler.

Forlovet

Pia ler mye. Hun evner å glede seg over de nye blusene og øredobbene hun har kjøpt, over sine egne prestasjoner og suksesser. Og ikke minst over den store kjærligheten.

Noe av det første Pia forteller meg når vi møtes, er at hun er ringforlovet. Hun blir glad av å tenke på og snakke om kjæresten Kevin Lakomy. Men akkurat nå er lengselen ubehagelig sterk.

– Kevin har vært hjemme på Jylland i snart fire uker. Men jeg har vært på besøk hos ham to ganger. Og hver morgen klokka ni ringer jeg til ham, og hver kveld klokka ni ringer han til meg. Da forteller vi at vi savner hverandre og «Jeg elsker deg».

Vanskelige følelser

Pia har vært med i en kvinnegruppe noen måneder. Hun har også vært med på kjærestekurs. Fordi Kevin er en omsvermet fyr, har Pia slitt mye med sjalusi siden de ble sammen for to-tre år siden. Hun har også arbeidet mye i kjærestegruppen for å redusere den ubehagelige og ubegrunnede følelsen. For hun er forlovet med Kevin, og han er like forelsket i henne som hun er i ham.

– Jeg liker ikke at andre jenter er forelsket i ham. Det gjør også vondt hvis en annen jente gir ham en klem. Også hvis han snakker med andre jenter, blir jeg urolig, forteller hun.

– Kroppen min er følsom. Jeg blir uvel og kaster opp når jeg har det dårlig.

Kevin hadde en annen kjæreste da han ble sammen med Pia.

– Jeg er nummer ni i rekken, forteller hun.

– Og du selv, har du hatt andre kjærester enn Kevin?

– Ja, en. Vi var sammen i et år. Men så ville han i seng med meg, og det ville ikke jeg. Så ble det slutt.

– Men du har ikke noe imot å ligge med Kevin?

– Nei, med Kevin blir det noe annet.

Bo sammen

Pia og Kevin bor sammen hver helg på Hulegården. Men Pia ville ha foretrukket at de bodde sammen heile uka.

– Er det fordi du da ville vite hva han gjorde heile tida?

– Ja, da ville jeg føle meg tryggere.

Pia kunne egentlig tenke seg at ett av husene på Hulegården ble et kjærestehus. Det er også et tema hun har sørget for blir tatt opp på Brukernes dag i år.

– Når man bor sammen, er man tett på hverandre. Det ville jeg ha likt, sier Pia.

Mette og Pia blir enige om å spørre deltakerne på kjærestekafeen: Hvis man bor sammen, lever man tett på hverandre. Det liker noen. Men hva hvis jeg ikke liker det?

Da gjenstår bare å dekorere programmet til kjærestekafeen. Her skal være bilde av ett hjerte eller to.

– Men ikke flere. Det passer ikke, mener Pia.

FAKTA:

Pensjonatet Hulegården ligger i Brøndby kommune utenfor København. Det består av åtte boliger med plass til 66 voksne personer med utviklingshemning. Seksualveilederne Janne Lillendal og Simon Simonson har vært tilknyttet Hulegården i om lag ti år. Noen av beboerne har vært med på kjærestekurs, og mange har deltatt i en kvinne- eller en mannegruppe.

Alle hjem trenger en seksualpolitikk

For å arbeide seriøst med andres seksualitet, er det nødvendig å kjenne sin egen.

Tekst: **KARIN E. SVENDSEN**

Simon Simonsen og Janne Lilliendal arrangerer kurs for personell som skal forholde seg profesjonelt til brukernes seksualitet. De møter ofte en viss vegring mot å ta opp temaet seksualitet, men har erfart at det er lettere og mindre farlig enn mange tror på forhånd.

Ufarlige spørsmål

Her følger en liste med forslag til spørsmål til ansatte. De to veilederne bruker selv disse spørsmålene når de skal hjelpe til med å etablere en seksualpolitikk på en arbeidsplass. Men de understreker at spørsmålene er personlige, og at deltakerne selv avgjør hvilke spørsmål de vil svare på og dele med resten av personalgruppa.*

- Hvor og hvordan finner du din egen kropp tiltrekkende?
- Hvordan reagerer du på erotisk materiale som film, bøker, bilder?
- Hvilke seksuelle hjelpemidler bruker du?
- Hvilke seksuelle fantasier har du?
- Onanerer du? Hvordan bruker du i så fall erotisk materiale, hjelpemidler og fantasier?
- Hva føler du når du onanerer? (Lyst, skam, forløsning, glede osv.)
- Tar du selv seksuelle initiativ, og hvordan føles det?
- Hva synes du om at andre/partneren din tar initiativ?
- Hvordan og hvilke sanser foretrekker du blir stimulert?
- Hvordan vil du helst stimulere partneren din?
- Hvilke former for seksualitet vil du være med på? (Forskjellige stillinger, felles onani, oral sex, verbal sex, dele eller leve ut seksuelle fantasier, hete-

ro seksualitet, homofil seksualitet, biseksualitet, sex med flere osv.)

- Hvilke former for seksualitet vil du ikke være med på?
- Hvordan gir du uttrykk for sine forventninger, ønsker, behov og grenser?

Felles språk og regler

Karsten Løt har også mange års erfaring som seksualveileder. Han er nå engasjert av en kommune på Jylland i Danmark for å utarbeide en seksualpolitikk sammen med de ansatte på fem boliger.

I tillegg til at personalet snakker sammen om seksualitet, er Løt også opptatt av at de som arbeider i en bolig, har et felles språk. De må tørre å bruke tabuord, først seg i mellom og så i forhold til brukerne. Han har liten tro på omskrivninger og latinske betegnelser.

Til hjelp i arbeidet med å utvikle et felles språk, bruker Løt blant annet kort med fotografier av seksuelle scener. Habiliteringstjenesten i Hedmark har kort med strektegninger av Anna Fiske. Fotografiene og tegningene kan brukes både i personalgruppa og sammen med brukerne.

Løt foreslår at personalet også tar opp for eksempel følgende spørsmål når de skal utarbeide en seksualpolitikk:

- Støtter våre fysiske rammer beboernes mulighet til å leve ut sitt privatliv?
- Hvordan skaper vi et seksualvennlig miljø som åpner opp for samtaler om seksualitet?
- Hvilke ressurspersoner har vi behov for i arbeidet med beboernes seksualitet?
- Hvordan skal vi støtte beboere i et parforhold?
- Hvordan reagerer vi på beboere som ønsker veiledning til onani eller samleie?

- Hvordan reagerer vi dersom en beboer ønsker å få barn?
- Kan og skal personalet hjelpe til ved innkjøp av seksuelle hjelpemidler?
- Hvordan kan den enkelte støtte en beboers seksuelle utvikling hvis man føler den frastøtende?

Seksualpolitikk

Også Jørgen Buttenschøn har lang erfaring med å utvikle seksualpolitikk.

– Hver familie har noen regler på dette området. I noen familier kan man for eksempel stille naken til frokost. I andre familier er man enige om å kle seg før man setter seg til bords. Sånn må det også være i boliger for utviklingshemmede, mener Buttenschøn.

– Personalet og beboerne må diskutere og bli enige om hva som er ønskelig og hva som ikke er ønskelig. Er det for eksempel greit å oppbevare porno på fellesrommet, eller skal det bare benyttes og oppbevares i private rom? Synes alle det er i orden at kjærester kysser på fellesrommet? Er det greit at kjærester overnatter hos hverandre, og hvor ofte kan de det? Slike og mange andre spørsmål bør ifølge Buttenschøn avklares i hver enkelt bolig.

– Og når man først har utviklet en seksualpolitikk, må nye ansatte og beboere forholde seg til den, sier han, men legger til at også seksualpolitikken må diskuteres og utvikles jevnlig.

* Spørsmålene er utarbeidet av seksualveileder Henrik Madsen.

Mest følelser

Seksualitet er mer følelser enn teknikk. Derfor er samtaler og rollespill seksualveiledernes viktigste verktøy.

Tekst: **KARIN E. SVENDSEN**

Janne Lilliendal og Simon Simonsen er sosialpedagoger og seksualveiledere med etterutdanning innen i drama- og teaterinstruksjon. De holder kurs om seksualitet for utviklingshemmede, ansatte og foreldre. De gir også individuell veiledning.

Lilliendal og Simonsen har sammen med seks utviklingshemmede laget filmen *Kærlighedens landskaber* – som også er den tittelen vi har valgt å bruke på dette temaheftet. Filmen skildrer arbeidet med å sette ord på mange forskjellige følelser.

Kan ikke velge det bort

– Seksualitet er 95 prosent følelser. Teknikk utgjør bare en liten del av helheten, sier Simonsen. Han betrakter seksualitet som en eksistensiell energi som vi kan bruke på en mer eller mindre god eller dårlig måte.

– Vi har alle en seksualdrift. Vi kan ikke velge den bort. Og hvis vi prøver å fortrenge den, vil den komme til uttrykk likevel – kanskje i form av sykdom eller forkrøplet atferd. Jeg tror det er langt bedre å arbeide med den slik at det kommer noe godt ut av det, mener Simonsen.

Situasjonsspill

De to seksualveilederne bruker mye rollespill, eller situasjonsspill, når de holder kjærestekurs eller leder kvinne- og mannegrupper.

– For mange utviklingshemmede er følelser noe veldig abstrakt. Når vi konkretiserer følelsene i situasjonsspill, fester erfaringene seg på en helt annen måte, mener Lilliendal og Simonsen.

God metode

– Situasjonsspill er en svært god arbeidsmetode, synes Simonsen. Som eksempel nevner han en ung mann som provoserte og skremte bort alle kvinner han ønsket kontakt med. Han gikk rett på sak i den forstand at han gikk direkte bort til kvinnene og plasserte hendene sine på brystene deres eller tok fram penis sin.

– Da vi var blitt kjent med ham, og han følte seg trygg på oss, arrangerte Janne og jeg et lite situasjonsspill hvor jeg skulle forsøke å forføre henne. Da jeg satte meg ved siden av henne, tok jeg fram en dildo. Hun rygget selvfølgelig. Etter noe veiledning kjørte vi den samme situasjonen en gang til. Da korrigerte han meg og fortalte meg hva jeg kunne gjøre og hva jeg ikke kunne gjøre for å få kontakt med Janne.

Porno er ikke helt sant

Av og til må seksualveilederne inn og korrigere for feiloppfatninger som bruk av pornofilmer har skapt.

– En mann hadde sett på pornofilm at kvinnen stod på kne mens mannen tok henne bakfra, og han ville gjerne gjøre det samme med kjæresten sin. Men hun hadde vært på skitur, falt og slått knærne. Denne stillingen var derfor smertefull for henne, og hun hadde fint lite utbytte av sexen deres. Vi forklarte at samleie kunne gjennomføres på forskjellige måter og viste bilder av andre stillinger.

– I det tilfellet var det enkelt å være seksualveileder. Som regel er det mer kompliserte følelser knyttet til seksuallivet. Da trengs mer tid og andre metoder for å løse problemet.

Les mer på: www.ser-i-os.dk

Mellom helsehjelp og straffelov

Hjelp til et bedre seksualliv kan betraktes som en del av helsehjelpen. Men helsearbeidere flest er ikke pålagt annet enn å legge til rette for at brukerne skal ha de beste mulighetene til privatliv, herunder seksualliv.

Tekst: **KARIN E. SVENDSEN**

Ansatte i kommune- og habiliteringstjenesten kommer iblant til kort i forhold til brukernes behov for assistanse i forhold til seksualliv. Temaet er fraværende i de fleste utdanningsløp, og personalet har derfor i utgangspunktet mangelfull kompetanse på rådgivning og veiledning.

Siden seksuallivet i stor grad også er et tabubelagt område, snakker tjenesteyterne mange steder minst mulig om det. Resultatet er at de fleste boliger og arbeidsplasser ikke har utarbeidet en felles forståelse

og politikk på området. I tillegg kommer at lovverket ikke alltid gir entydige og lett forståelige svar på hva bruker har krav på, og hva personalet er forpliktet til, når det gjelder bistand i forhold til seksuallivet.

Rett til et seksualliv

Aslak Syse, professor i rettsvitenskap ved Universitetet i Oslo, vil ikke uten videre gå med på at hjelp til et bedre seksualliv er en beskyttet menneskerett. ▶

«Samtykkekompetansen kan bortfalle helt eller delvis dersom pasienten på grunn av .... utviklingshemming åpenbart ikke er i stand til å forstå hva samtykket omfatter.

Den som yter helsehjelp, avgjør om pasienten mangler kompetanse til å samtykke...

Avgjørelse som gjelder manglende samtykkekompetanse, skal være begrunnet og skriftlig, og om mulig straks legges frem for pasienten og dennes nærmeste pårørende. Mangler pasienten nærmeste pårørende, skal avgjørelsen legges frem for helsepersonell...

Den som yter helsehjelp, kan i samråd med annet kvalifisert helsepersonell samtykke til helsehjelp for pasienter som mangler samtykkekompetanse og som ikke har nærmeste pårørende.»

Fra Lov om pasientrettigheter Kapittel 4.

► – Menneskerettene inneholder positive og negative rettigheter. Du har for eksempel en positiv rett til å kunne uttale deg fritt, og du har rett til et liv i fravær av tortur. Retten til et seksualliv er ikke slått fast som en positiv rett, men det er på den annen side heller ikke noe som forbyr helsehjelp på dette området. Enkelte ganger vil hjelp være nødvendig, og derved en beskyttet rettighet, men da etter helselovgivningen like mye som menneskerettighetene.

– Uansett vil personer med funksjonsnedsettelse ha samme rett til seksualliv som andre. Det vil si at det offentlige ikke kan vanskeliggjøre deres rett til selvutfoldelse ut over det som følger av funksjonsnedsettelsen. Mange ganger vil det være plikt til å tilrettelegge for å oppheve konsekvensene av denne. I Norge har dette vært erkjent i alle fall siden 1991. Da ble det tydeliggjort at forholdene må legges til rette for mulighetene til å realisere et seksualliv, sier Aslak Syse.

Han mener derimot ikke at utviklingshemmede mennesker eller andre funksjonshemmede har en positiv rett til seksuell tilfredsstillelse.

– Ingen andre borgere har en slik rett. Og dersom noen skulle ha rett til seksuell tilfredsstillelse, måtte jo noen andre ha plikt til å tilfredsstille. Ingen personer har slik plikt. At alle har rett til et seksualliv, betyr altså at vi skal legge forholdene best mulig til rette for at funksjonshemmingen blir til minst mulig hinder for seksuell utfoldelse.

Syse minner om at den europeiske menneskerettighetskonvensjonen gir alle borgere en rett til privatliv. Det innebærer at alle har rett til å ha en intimsfære og dermed et uforstyrret seksualliv.

Samtykke

Seksuallivet berører i så sterk grad vår integritet at enhver innblanding ifølge Syse er helt avhengig av gyldig samtykke fra pasienten i tråd med pasientrettighetsloven § 4-1. Hovedregelen er at samtykke må innhentes før helsehjelpen blir gitt.

– Ved utviklingshemming er omsorgen på dette området spesielt problematisk. Vi beveger oss her i grenselandet mellom strafferett og helsehjelp. Et samtykke kan enten gis uttrykkelig eller stilltiende. Hvis pasienten ikke er i stand til å gi uttrykkelig samtykke, skal det ikke herske tvil om at han eller hun ønsker den helsefaglige hjelpen vi tilbyr.

Helsehjelp

– For at hjelpen skal kunne klassifiseres som helsehjelp, må den være profesjonell, altså forsvarlig, dokumentert og journalført. Et annet krav som må oppfylles for at seksuell bistand skal betraktes som helsehjelp, er at den som yter hjelp, gjør det i kraft av sin stilling som helsepersonell, og at brukeren defineres som pasient, forklarer Syse og viser til § 3 i helsepersonelloven.

Han mener at når en bruker med nedsatt funksjonsevne mottar seksuell bistand av en tjenesteyter, ►

«En hjelpeperson må være inneforstått med å skulle veilede og støtte den enkelte i forhold til seksualitet. En hjelpeperson kan derimot ikke bli pålagt å delta i seksualundervisning. Hvis en person trenger seksualundervisning, har imidlertid hjelpepersonen plikt til å anwise vedkommende en annen hjelpeperson eller en annen fagperson.»

Fritt oversatt fra Socialministeriets veiledning Seksualitet uanset handicap, 2001

«Alle, også mennesker med funksjonshemninger, har rett til et seksualliv. Forholdene må legges best mulig til rette for at den enkelte skal få et godt og harmonisk forhold også til denne siden av livet.»

NOU 1991:20 Rettssikkerhet for mennesker med psykisk utviklingshemming (Kap. 3.5.9.)

- ▶ vil hjelpen falle inn under begrepet helsehjelp og dermed være legitim. Men forutsetningen er altså at den ansatte oppfatter hjelpen som formålstjenlig og består på en profesjonell måte.

Ingen daglig hjelp

Sosialtjenesteloven regulerer hjelp til dagliglivets aktiviteter. Ingen bistand som kan bidra til et bedre seksualliv, blir behandlet som en del av dagliglivet i lovgivningen. Denne type bistand er altså ingen daglig foreteelse og er følgelig heller ikke lagt inn i IPLOS-systemet. Opplæring for å kunne oppnå seksuell tilfredsstillelse regnes som helsefaglig hjelp og reguleres følgelig av helsepersonell- og pasientrettighetsloven.

Reservasjonsrett

Syse kan ikke peke på noen lovhjemmel som gir personalet reservasjonsrett, men tror det er uproblematisk å reservere seg mot hjelp å gi hjelp i så omfintlige spørsmål.

– Hjelpen ville nok heller ikke bli særlig god der-

som personalet følte motvilje mot å gi slik hjelp. Arbeidsmiljølovens bestemmelser setter også klare krav til arbeidsgiver i forhold til ansattes vern. Tiltak som oppleves integritetskrenkende eller nedverdiggende, skal unngås.

Straffeloven

Aslak Syse mener det i de fleste tilfeller er mulig å gi opplæring og yte profesjonell bistand uten å komme på kant med straffelovens bestemmelser. Selv om det er nedfelt klare lovforbud, for eksempel mot misbruk av stilling til å skaffe seg selv seksuell tilfredsstillelse, det å fremme andres prostitusjon og formidling av litteratur og film som virker menneskelig fornedrende, altså grov pornografi, vil ikke dette høre under naturlig helsehjelp og dermed ikke være aktuelle bestemmelser å ta i bruk overfor ansvarlig helsehjelp. På den andre siden trekker de opp grenser for hva som kan kalles rettmessig helsehjelp og på den måten er en beskyttelse av tjenestemottakerens integritet og verdighet.

Kjenn din kropp

Fysiske øvelser gir økt kroppsbevissthet i tillegg til bedre yteevne. Gjennom lek og øvelser lærer barna også viktige begreper og at de er unike. Da er det lettere å akseptere seg selv.

Av: **ELLEN VELEMA**, fysioterapeut ved Habiliteringstjenesten for barn i Hedmark

Alle barn, og ikke minst funksjonshemmede barn, trenger kunnskap om egen kropp og hva kroppen deres kan og ikke kan.

Hvert enkel menneskes kroppsbevissthet er summen av alle minner om kroppsdelene og om de bevegelsene de har gjort. Kroppsbevisstheten bidrar til å beregne presise og hensiktsmessige bevegelser. Jo mer allsidig bevegelsene er, jo mer komplett blir erindringslageret.

En forutsetning for kroppsbevissthet er å kjenne sin egen kropp. Barnet skal være seg mest mulig bevisst hvordan kroppen fungerer og reagerer.

Vi kan bidra til at barn får en bedre kroppsbevissthet på utallige måter. Jeg vil i denne artikkelen gi et innblikk i hvordan vi kan jobbe med kroppsbevisstheten i hverdagen.

Hvordan kroppen ser ut

Barn skal lære å bli kjent med egen kropp. Det viktigste er at de lærer hvordan egen kropp ser ut og hvordan andre kroppene kan se ut. De lærer forskjellen mellom barnekroppen og hva som skjer av endringer, gjennom puberteten frem til en voksen kropp.

For funksjonshemmede barn er det viktig å se på hva som skiller deres kropp fra andres, og hva den har felles med andre kroppene.

Hva kroppen gjør

Å bli kjent med kroppen betyr også å finne ut hva kroppen kan gjøre. I mye lek og idrett er vi i stor grad opptatt av å prestere.

For at flest mulig skal oppleve å få til noe som blir sett og verdsatt, må vi prøve å finne andre aktiviteter som gir alle mulighet til å vise at de mestrer. Kanskje er det noen som kan bevege på ørene eller som behersker andre spesielle bevegelser eller grimaser. Vi må lete etter det spesielle ved hvert enkelt barn slik at alle

opplever å kunne noe. Helst noe som ikke alle andre kan.

Berøring

En annen side ved kroppsbevissthet er berøringssansen. Noen barnehager og skoler bruker massasje, eller bevisst berøring, som en aktivitet i hverdagen. Hele kroppen, med unntak av kjønnsorganene, kan berøres.

Massasje kan brukes på forskjellige måter. Rolig og myk berøring av barn som trenger å roe seg ned, mer bestemt berøring og faste grep for et barn som trenger å bli mer våken eller aktiv.

Ved å være naken inne og ute blir barnet bedre kjent med egen og kanskje andres kropp, og han eller hun får andre erfaringer med berøring enn gjennom for eksempel massasje. Nakne barn ser mer av egen kropp og andres kroppene.

I dusjen og badekaret kan barn leke med vann fra dusjhodet. Noen vil kanskje også bruke det til stimulering av kjønnsorganer.

Barn trenger forskjellige former for berøring. Kiling med fjær, silkebånd, hår, skjegg, fingre og mye mer gir ulike opplevelser og erfaringer.

Større barn kan lære å si fra hva de liker, og ikke minst hva de misliker: Hvor liker jeg å bli berørt? På hvilken måte liker jeg å bli berørt? Hva er det jeg ikke liker. Senere kan det i tillegg tas opp hvem som kan berøre dem, og hvem som ikke skal.

Det å kunne lokalisere berøring, er å kunne si hvor jeg blir berørt. For noen er det spesielt vanskelig å kunne kjenne igjen berøring på ryggen. En fin måte å trene på det er å tegne på ryggen til barnet. Først bare røre ved ryggen, så spørre om barnet kan kjenne hva du tegner på ryggen. Fra enkle former til mer sammensatte tegninger.

Barn er ikke alltid like bevisst på resultatet av det

► de gjør. Spesielt ikke hva som gjør godt og hva som gjør vondt. Da kan de øve litt på seg selv. Stryke lett over armen, klype seg i armen eller slå litt forsiktig og slå hardt. Når de opplever det på egen kropp, kan de ta hensyn til det når de skal berøre andre. De er kanskje heller ikke bevisst hvor sterke de egentlig er, hvor hardt de kan slå og hvor vondt det gjør da.

Hva vil de tillate at andre kan gjøre mot dem, og hva kan de gjøre mot andre?

Muskler og ledd

Muskel- og leddsans hjelper oss å kjenne hvordan kroppsdelenes står i forhold til hverandre uten å behøve å se på dem. Vi lærer det ved å imitere bevegelser og stillinger, som for eksempel når vi leker Hermegåsa.

Barn kan også se på seg selv i speilet og herme etter skulpturer eller stillinger fra bilder. De kan lage skulpturer av hverandre og speile hverandre. De kan etterligne andre som forteller hvordan de sitter i bilen, foran TV eller hvordan de ligger i sengen.

Balansetrening

Barn har også nytte av å trene balanseevnen. La barna stå mot en tjukkas og falle med tjukkassen og be dem kjenne etter når de mister balansen.

Balanseløyper med ulike øvelser og vanskelighetsgrad er en annen mulighet for å trene opp balanseevnen. En annen øvelse kan være å løpe eller hoppe og stoppe i en rokkering.

Det er også mange måter å øve balanse i par. To stykker holder hverandre i hendene og setter seg på huk. Eller to og to holder en avis mellom seg. Når musikken stopper, skal de stå sammen på avisen. Avisleken er lett til å begynne med, med utslått avis. Men den blir stadig mer krevende når de skal brette sammen avisen en gang for hver runde.

Smak og lukt

Barn trenger å oppleve forskjellige smaker. Spør hva de liker og hva som ikke smaker godt. Eldre barn kan ha egne testpaneler med smaksprøver.

Det samme med lukter. De trenger å kjenne både gode og vonde lukter. Og det er fint å lære hvor luktene kommer fra; mat, blomster og kropp. De kan kjenne forskjell på lukten av svette, promp, sure sokker og bleier.

Samarbeid

Kameratløype er en fin måte å la barn jobbe sammen på. Teamet er ikke ferdig før alle er kommet gjennom løypa. Barna må derfor hjelpe hverandre for å komme i mål. De har forskjellige styrker og svakheter, og det

kan være en utfordring for en lærer å finne frem til styrker hos et barn med funksjonshemninger. Kanskje kan løypa legges opp slik at de som har med seg en rullestol, lettere kan få med seg materialer. Da blir det plutselig en fordel å ha med den som ofte oppfattes som en hemske.

Og hvis alle deltakerne skal løftes over noe, er det en fordel å ha noen lette med.

Parleker gir også trening i samarbeid. To må sammen løse en oppgave og må derfor hjelpe hverandre. Fall den ene, er begge ute. Det skal lønne seg å ta hensyn til hverandre.

Egne mål

Barn kan bedømme egen aktivitet utfra egne forutsetninger. Spør barnet om hvor høyt han tror han kan hoppe. Eller hvor mange ganger hun kan kaste og ta imot en ball. Barna setter seg på den måten individuelle mål utfra egne forutsetninger. Lykkes det, kan barnet øke kravet neste gang.

Det er ikke til å unngå at barn er opptatt av å gjøre ting fortest mulig. Med ved å snu ting litt, kan et barn med dårligere forutsetninger være med likevel. For eksempler ved å la barna komme seg over gulvet i en gymsal så fort som mulig. Neste gang skal de prøve å bruke dobbelt så lang tid.

Kropp og følelser

Enkle spørsmål kan gjøre barn bevisst på forholdet mellom opplevelser og følelser: Hva gjør deg glad? Hvordan kan du gjøre andre glad? Når kan du bli lei deg? Hva gjør du når noen er lei seg? Hvem kan du snakke med når du er lei deg? Hvor kan du kjenne det i kroppen når du er glad eller lei deg eller litt redd.

Kroppsbevissthet er noe vi jobber med fra fødselen av. Vil vi at barn skal få en bedre kroppsbevissthet, må vi legge til rette for at barn får mange opplevelser. Øvelsene øker bevisstheten om hva de liker og hva de ikke liker. Og de erfarer at de reagerer forskjellig på forskjellige stimuli. De må få mange motsatte opplevelser, og vi må legge til rette for at de får mange mestingsopplevelser.

LITTERATUR:

- **A. Jane Ayres:** *Sanseintegration hos barn*, 1991, Munksgaard
- **Arnlaug Steine:** *Eg kan, eg klarar*, 1996, Kommuneforlaget
- **Ellen Velema:** *Idebank: Utvikling av barns kroppsbevissthet*, 2005, Temahefte SIHF Habiliteringstjenesten Hedmark, seksjon barn

Mulighet til seksualliv

Noe av det viktigste vi som tjenesteytere kan gjøre for mennesker med utviklingshemming, er å skape et seksualvennlig miljø. Alle ansatte kan hjelpe klientene et stykke på vei.

Av **BENTE STRØMBERG**, vernepleierstudent ved Høgskolen i Akershus.

Seksualitet for mennesker med utviklingshemming blir lite vektlagt i den helse- og sosialfaglige utdanningen og ved tjenestesteder for denne målgruppen. Jeg vil med utgangspunkt i Plissit-modellen vise hvordan vi kan tilrettelegge for at mennesker med utviklingshemming får tilgang til et seksualliv.

Klinisk sexolog Grethe Rønvik sier at hjelpeapparatet rundt utviklingshemmede bør snakke om kropp og sex med tjenestemottakerne. Hun påpeker at det først er når hjelpeapparatet oppdager seksuelle problemer, at de tar kontakt med spesialisthelsetjenesten (1).

Individuell plan

Personer med langvarige og sammensatte behov for tjenester, har rett til en individuell plan. Planen skal sikre at klienten får et helhetlig tilbud, og den skal inneholde alle de tjenester personene har bruk for. Den skal bidra til en langsiktig og helhetlig tenkning i forhold til personers behov og gi økt trygghet og forutsigbarhet.

Seksualitet og retten til et privatliv er ofte ikke tatt med i den individuelle planen (2). Å få dette inn i planen kan bidra til at det blir et tema i boliger uavhengig om det er et problem eller ikke.

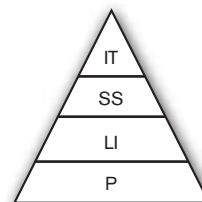
Plissit-modellen

Der klienter har behov for hjelp i forhold til seksualitet og samliv, vil det dukke opp mange problemstillinger. Tjenesteytere kan være redd for å overskride moralske eller juridiske grenser (3). Undervisning om seksualitet og seksualfunksjoner bør derfor inngå som vesentlige elementer i helse- og sosialfaglige utdanninger, både medisinsk, sosialt og psykologisk.

All drøfting rundt klientens seksualitet må utføres på vedkommendes egne premisser og ut fra deres behov. Det bør også tas historiske og kulturelle hensyn for å vise toleranse for andres oppfattelse av sek-

sualitet. I tillegg til at tjenesteyterne trenger fagkompetanse, bør den hjelp som tilbys, avgrenses av den enkelte tjenesteyters trygghet på egne seksuelle grenser, holdninger og verdier.

Sexologene Jack Annon og C. H. Robinson utviklet på 1970-tallet den pedagogiske Plissit-modellen (figur 1). Denne modellen illustrerer ulike nivåer i fagpersonellens møte med seksuelle problemstillinger (4).

P – (Permission given). Gi tillatelse til å bringe emnet på banen. Tilrettelegge for et privatliv. Tjenesteytere bidrar til å skape et seksualvennlig miljø og tilkjenner at de kan prate om seksualitet hvis brukeren ønsker det.

LI – (Limited Information). Gi generell undervisning. Tjenesteyter gir relevante opplysninger, råd og veiledning i forbindelse med de seksuelle problemer og behov som klienten gir uttrykk for eller som blir kartlagt.

SS – (Specific Suggestions). Gi direkte råd til klienten om hvordan spesifikke seksuelle problemer kan løses. Råd ved for eksempel bruk av hjelpemidler og opplæring i selvstendig bruk av disse. Her kreves mer kompetanse av rådgiver.

IT – (Intensiv Therapy). Krever spisskompetanse. Behandler hjelper direkte med en metode til å få klientens seksuelle behov dekket, som for eksempel håndledning ved bruk av hjelpemidler. Dette betyr også iblant en mer permanent bistand. Oppfølging av klienten ved seksuelle overgrep kan også være aktuelt.

Hvis tjenesteyterne har behov for bistand i forhold

til temaet, kan de sende henvisning til habiliterings-tjenesten i det fylke de er tilknyttet. Habiliterings-tjenesten gir veiledning og avholder kurs for tjenes-temottakere, tjenesteytere og pårørende om seksualitet og samliv. Habiliteringstjenesten kan om nødvendig også formidle kontakt med psykolog, seksualveileder eller sexolog.

Seksualvennlig miljø

Å skape et seksualvennlig miljø er ofte den største utfordringen for klientenes nærpersoner. Det å bringe emnet på banen kan bidra til at en får avdekket vansker og utfordringer den enkelte kan ha. Det gir også mulighet for å vise at det er lov å ha behov for nærhet, kjærlighet og sex.

Tjenesteyterne bør ha et forum til å diskutere felles retningslinjer og hvordan de skal etablere lik praksis i møte med klienten. Hvis en klient utøver sin seksualitet på en uhensiktsmessig måte, kan det å bli møtt med ulik praksis, skape problemer hos vedkommende.

Som tjenesteytere kan vi veilede innen område P og LI, men vi må på disse nivåene også vurdere vår egen kompetanse og skaffe til veie den nødvendige kunnskap for å kunne veilede andre. Veiledning innen området seksualitet og samliv er ikke en pålagt oppgave for alle tjenesteytere (5).

Plan for opplæring

Seksualitet formes og vedlikeholdes på samme måte som andre typer atferd (6). Ved opplæring bør vi bruke prinsippene innen målrettet miljøarbeid ved kartlegging, målvalg, metodevalg, registrering og evaluering.

Habiliteringstjenesten for voksne funksjonshemmede i Hedmark har utarbeidet et opplæringsprogram om samliv og seksualitet for utviklingshemmede. Målet med opplæringsprogrammet er å øke kunnskapsnivået og mestringsgraden, øke verbale ferdigheter og å forebygge uakseptabel seksuell atferd.

I programmet fins et hjelpemiddel for å kartlegge kunnskap om seksualitet, SexKunntesten. Det kreves ingen spesielle ferdigheter fra tjenesteytere for å kunne gjennomføre denne testen, men det må innhentes samtykke fra testperson eller hjelpeverge (7).

Habiliteringstjenesten i Oslo har brukt både Sex-

Kunntesten og opplæringsprogrammet ved henvisninger fra ulike tjenestesteder. De har også brukt opplæringsprogrammet ESS – Etikk, sex og samliv fra Exben DA (8) samt rollespill.

Når en planlegger opplæring, bør en i tillegg til testresultatene ta hensyn til om kursdeltakerne blant annet kan sitte i ro og konsentrere seg over lengre tid og om de kan utføre handlinger etter instruksjon.

Bedre seksuelliv

Tilpasset opplæring innen seksualitet kan bidra til at mennesker med utviklingshemming får en mer positiv opplevelse av egen seksualitet og at de kan lære seg å oppnå tilfredsstillende på en hensiktsmessig måte (9).

Det viktigste er å starte på nivå P i Plissit-modellen. Dette innebærer at temaet blir tatt opp i personalgruppen, at det lages retningslinjer og legges til rette for at klienten kan ta opp tema som omhandler seksualitet.

Når en beveger seg over til nivå LI, kan tjenesteytere gi enkle råd og informasjon. Videre kan en hen-vise klienten til spesialisthelsetjenesten hvis det avdekkes problemer hvor en må gi mer direkte råd og veiledning (SS- og IT-nivået).

LITTERATUR:

1. **Svendsen, K.** (2006). Snakk om sex. Fagbladet nr. 8/2006. Oslo: Aktietrykkeriet AS
2. **Kjellevoid, A.** (2002). Retten til en individuell plan. Bergen: Fagbokforlaget AS
3. **Buttenschøn, J.** (2001). Sexologi, en bog for professionelle og forældre om utviklingshemmede menneskers seksualitet. (2. utg.) (1. oppl.). Danmark: Eiba-press
4. **Ottesen, L.** (2000). Omsorgsyrkene og Seksualitet – seksuell omsorg – eller avmakt. SOR Rapport nr. 2/2000. Oslo: Stiftelsen SOR
5. **NOU 2001:22** (2001). Fra bruker til borger. Kap. 17. Sitert 11. oktober, 2006 fra: http://odin.dep.no/aid/norsk/dok/andre_nou/03001-020008/lov017-bn.html
6. **Mørch, WT., Skår, J. E., Andersgaard, A. B., & Syse, A.** (1993). Seksualitet og psykisk utviklingshemming. Opplæring, behandling og juridiske problemstillinger. Oslo: Ad Notam Gyldendal A/S
7. **Fjeld, W., & Zachariassen, P.** (2001). Veileder til opplæringsprogram. «Utviklingshemmede, samliv og seksualitet. Våler: Våler ASVO A/S
8. **Barstad, B.** (2004). ESS – etikk, samliv, seksualitet. Trondheim: Exben DA
9. **Vildalen, S. & Eknes, J.** (1995). Det de aldri lærte! Å undervise psykisk utviklingshemmede om seksualitet. Oslo: Tidsskrift for Norsk Psykologforening.

Rare drømmer

Tekst: **KARIN E. SVENDSEN**

Siri* entrer kantina, får øye på Kari og nærmer seg med raske skritt. Hun stiller seg ved enden av bordet og legger begge hendene på bordflata. Blikket er festet i øynene på Kari. Ansiktet er anspent og stemmen høyere enn vanlig.

– Jeg blir redd og irritert, sier hun.

– Når jeg går ut for å pante flasker, er det noen smågutter som roper til meg. De vet hva jeg heter, men jeg kjenner dem ikke. De roper fæle ting. Da blir jeg redd. Jeg liker det ikke.

Nå har hun sagt det. Nå venter hun på en løsning.

– Dette skal vi snakke om i Voksengruppa etterpå, svarer Kari, og legger til at timen begynner om ti minutter. Kari er spesialpedagog og leder Voksengruppa sammen med Ola.

Siri og tre andre unge voksne med utviklingshemning har gått i Voksengruppa i to år. Sammen med Kari og Ola løser de problemer, lytter til hverandre, støtter hverandre.

– Det er en veldig god stemning i gruppa, sier Kari. Hun synes alle i gruppa er gode til å bidra i samtalene, og at de har stor respekt for hverandre.

– Voksengruppa fungerer som et pustehull. Her løser vi mange problemer som følger med det å bo aleine. Sånn sett håper vi å bidra litt til å lette arbeidet i boligen. Vi har tid til å høre på hverandre. Når deltakerne kommer tilbake til boligen sin om ettermiddagen, har de ikke like stort behov for å snakke om de samme temaene.

De som er med i Voksengruppa, lærer også om viktige ting i livet. De har hver sin arbeidsbok fylt med fakta om skjelettet, blodomløpet, alle sansene og puberteten. I dag er temaet seksualitet.

– Seksualitet er altfor langt og vanskelig. Det er bedre å bare si sex, mener Siri. Og ingen er uenig med henne i det.

Jeg spør om Siri har hatt noen kjæreste og får vite at hun hadde flere da hun gikk på en skole noen mil unna.

– Men det ble så mye.... Så nå er jeg ferdig med det. Jeg vil være aleine nå. Det synes jeg er kjempebra, sier hun.

Kari støtter henne.

– Hvis du synes det er best å være aleine, er det selvfølgelig greit. Det viktigste er at du vet hva du ønsker, og at du lever sånn som du selv vil.

Men Geir vil gjerne ha en kjæreste. Ola forteller at Geir nettopp har flyttet inn i egen bolig. Og så spør han Geir om hva han var mest opptatt av da han flyttet. Geir nøler, men nikker ivrig når Ola spør om ikke det var å få seg en kjæreste.

– Jeg er glad i Elin. Hun er snill, forteller han.

– Men du kan ikke bli kjæreste med Elin. Hvorfor kan du ikke bli kjæreste med henne?

Geir svarer ikke, så Ola minner ham om at han ikke kan bli kjæreste med noen som jobber i boligen. Og så lurar han på om ikke Geir liker Signe også. Han så at hun kom bort og ga ham en kos før i dag. Jo, Geir liker jo Signe. Så kanskje de kan bli bedre kjent.

– Hva kan du gjøre for å bli bedre kjent med Signe?

Geir vet ikke helt hvordan han skal gå fram, så Kari foreslår at han kan invitere henne.

– Invitere, ja. Det synes Geir var en god idé.

Også Ove kjenner ei jente som han liker godt. Når det er fest i Klubben, pleier han å danse med henne. Han blir glad når han ser henne, og hun kommer bort og gir ham en klem når de møtes.

– Tror du Trude liker deg?

– Ja, men vi skal ikke gifte oss!

– Nei da. Kari beroliger Ove med at han godt kan ta imot en klem og danse med Trude uten at de behøver å gifte seg.

Etter at de andre også har fått sagt sitt, har vi vært innom epilepsi, dødsfall i familien, håndball og spøkelseser, er turen kommet til Ragnhild. Hun har lyttet til de andre, og når hun har hatt noe å bidra med, har hun rekt opp handa og ventet, av og til veldig lenge, før hun har fått ordet. Hun opplyser saklig at hun har en kjæreste som bor langt unna. Men de er enige om at de ikke skal ha sex.

Plutselig kommer Siri på noe som har med saken å gjøre.

– Jeg har begynt å se pornofilmer på TV, sier hun skjelmisk hun før hun kaster seg framover og ler godt av seg selv. Og, Geir som har sittet stille ei stund, begynner å le så han nesten ramler av stolen.

– Og etterpå får jeg så rare drømmer. Ei natt drømte jeg at det lå en naken mann under senga mi. Jeg måtte bruke langkosten for å få ham ut.

Geir har også sett pornofilmer på TV.

– Hva ser du da?

– Damer og gutter som koser seg og organerer.

Kari forteller at Voksengruppa ennå ikke har snakket om onani.

– Det er et vanskelig ord og et vanskelig tema. Vi prøver å vente med de ulike temaene til vi merker at alle er klar for det.

Voksengruppa avslutter hvert møte med Samlivsspillet. Selv om det bare er en halv time igjen, er det ett spørsmål som må løses. Siri minner Kari om det hun fortalte i lunsjen i dag. Nå presenterer hun problemet for hele gruppa. Alle lytter. Ragnhild husker den gangen hun blei mobba og Geir satte foten ned.

– Husker du at du sa de ikke skulle erte vennen din?

Og Geir kan bekrefte at det husker han godt.

– Ja, det er viktig å ha gode venner når en opplever noe som er vondt, sier Kari.

Men nå har Siri ventet lenge nok.

– Jeg blir litt irritert når jeg forteller noe og dere begynner å snakke om noe annet.

Kari tar tak i saken og spør om Siri har snakket med dem som arbeider i boligen.

– Nei, de har så mye å gjøre. Jeg kan jo ikke forstyrre dem.

Gruppa blir enig om at både Kari og Siri skal snakke med dem som arbeider i boligen sånn at Siri får hjelp til å ordne opp og sette en stopper for småguttene som ikke kan oppføre seg.

*Alle navn i denne reportasjen er fiktive. Men Voksengruppa, som møtes jevnlig ved ett av landets aktivitetsentra, har godkjent framstillinga av ett av deres møter.

Fleksibel plan

Voksengruppa ble opprettet i samarbeid med habiliteringstjenesten for to år siden. Kari forklarer bakgrunnen slik:

– Alle menneske opplever store og små problemer gjennom dagen. De fleste av disse finner vi en løsning på ved å kombinere kunnskap, egne erfaringer og ved å søke råd hos andre. Men mennesker med utviklingshemning har større problemer med å organisere sin tankeverden og trenger bistand til dette. Ofte stiller de mer eller mindre kompliserte spørsmål til folk de møter i forbifarten. Men det er jo ikke alle problemstillinger som kan løses i forbifarten. Det kreves tid og egne arenaer, sier hun.

Dette behovet grep de ansatte fatt i for noen år siden, og de opprettet en gruppe for unge voksne.

– Sammen lager vi en plan for hvert halvår, og vi har snakket om blant annet økonomi, kosthold, vennskap og forelskelse. Men det er alltid en åpning for dagsaktuelle temaer, sier spesialpedagogen.

Også kvinner med utviklingshemning drømmer om egne barn. Det er vanskelig å velge bort muligheten. Mange gjør det likevel når de forstår hva det innebærer å bli mor.

Tekst: **KARIN E. SVENDSEN**

Må velge bort barn

Drømmen om barn er et sårt og vanskelig tema for mennesker med utviklingshemning og deres omsorgspersoner. Noen av henvisningene til habiliterings-tjenestene dreier seg nettopp om at kvinner med utviklingshemning ønsker å bli gravide og å få barn.

Grethe Rønvik, spesialist i klinisk sexologi ved Habiliteringsteamet for voksne ved Nordlands-sykehuset, mener det er tre hovedgrunner til at personer med utviklingshemning bør få undervisning i kroppsbevissthet og seksualitet. Med opplæring, rådgivning og veiledning kan mange av dem få et langt bedre seksualliv enn uten. Like viktig er det at kunnskap og økt bevissthet på grensesetting reduserer risikoen for at de blir offer for andres overgrep.

– Og ikke minst: Vi må hjelpe mennesker med utviklingshemning til å forstå at de kan leve et godt liv selv om de velger å ikke få egne barn, sier Rønvik.

Barn gir status

– Kvinner med utviklingshemning ønsker barn av samme grunner som andre kvinner. Men i tillegg kommer at de vil være som oss andre og bli betraktet som vanlige, voksne mennesker, mener Rønvik.

Ei gravid dame eller ei som triller på ei barnevogn, tiltrekker seg mye positiv oppmerksomhet. Etter mange samtaler med utviklingshemmede kvinner som ønsker å bli mor, tror Rønvik at mange av dem ubevisst ønsker å trekke oppmerksomheten bort fra eget hjelpebehov.

– Et svangerskap og et barn gir økt status, og ønsket oppmerksomhet erstatter uønsket.

Bistand til barnet

Rønvik tror ikke livet til en kvinne med utviklingshemning eller et par hvor begge har utviklingshemning blir bedre med barn enn uten.

– De som har lettere utviklingshemning og lite

hjelpebehov, lever et selvstendig liv. Hvis de får barn, kan de ikke lenger regne med å leve i fred. Foreldre med kognitiv svikt er ikke i stand til å dekke alle barnets behov, og noen kan heller aldri lære det. Derfor vil hjemmet deres stadig bli invadert av personalet som må gi bistand til barnet, og de unge foreldrene vil kanskje oppleve at de lever under streng kontroll.

Ikke god nok omsorg

Selv om omsorgsfulle hjelpere kan kompensere noe for foreldrenes manglende muligheter til å ta vare på barnet, er Rønvik overbevist om at et barn ikke kan få det godt nok hvis foreldrene har utviklingshemning. Hun understreker likevel at alle har rett til en individuell vurdering av sine omsorgsevner.

– Mellom 20 og 40 prosent av barn av foreldre med utviklingshemning blir selv født med en utviklingshemning. Men uansett om barnet har en kognitiv svikt eller ikke, er ikke foreldrene i stand til å gi god nok respons på barnets initiativ. Vi kan ikke vente at mennesker med utviklingshemning skal sette barnas behov i sentrum. Men den evnen er faktisk nødvendig for at barnet skal få det godt, sier Rønvik.

Hun opplyser at vanlige trekk ved barn som vokser opp hos foreldre med utviklingshemning, er tilbaketrekning og passivitet, lærevansker, kontakt- og tilknytningsproblemer, språkvansker og dårlig selvbilde. De er videre svært utsatt for mobbing og mishandling.

– De fleste foreldre med utviklingshemning blir fratatt omsorgen for barna. Og det er en enda større sorg enn det å ikke bli foreldre.

Kan leve godt uten barn

Rønvik understreker at mennesker med utviklingshemning som ønsker barn, må bli møtt med respekt og forståelse.

Norske undersøkelser gir et nokså entydig bilde på at utviklingshemmede generelt har problemer med å ivareta en forsvarlig omsorg for barn. Studier viser at utviklingshemmede som blir foreldre, ikke vokser på de nye utfordringene, men peker på at utviklingshemmede, som stort sett har levd selvstendig tidligere, etter at de er blitt foreldre, har behov for å motta massive offentlige tjenester

(Mørch mfl. 1993/NOU 2001: 21 Fra bruker til borger, Kap. 17.2.)

– Vi må ikke komme med lettvinde argumenter om at det blir så mye skrik og bleieskift. Hvis vi tar dem på alvor, forklarer vi hvordan hverdagen blir når utenforstående må inn og gi barnet bistand. Og vi opplyser selvsagt om den store risikoen for at de kan bli fratatt barnet.

– Hvis vi heile tida har vært ærlige og forklart dem at de har en utviklingshemning, er de inneforstått med det når de blir ungdommer. Da vil de også lettere akseptere at utviklingshemningen innebærer at de ikke kan få barn.

– Og så må vi gi dem alternativer. Mange ungdommer og voksne med utviklingshemning er glad i å være sammen med barn. De kan både arbeide i barnehage og være barnevakt for andres unger selv om de ikke bør ha hovedansvaret for barn.

Ute av øye – ute av sinn

Heidi på 17 år har fått et barn som hun er veldig glad i. Siden Heidi er utviklingshemmet, får hun daglig besøk av en pedagog som hjelper henne med omsorgen for den lille.

En kveld, etter at Heidi har lagt barnet, får hun lyst å gå på byen. På et diskotek treffer hun en ung mann som hun forelsker seg i og danser med hele kvelden. Etterpå blir hun med ham hjem. Hun blir hos ham i fire dager. I sin tilstand av forelskelse har hun helt glemt den lille.

Pedagogen kommer som vanlig til Heidis leilighet og konstaterer at barnet ikke har tatt alvorlig skade. Men eksempelet viser hvor vanskelig det er for utviklingshemmede å ha barn.

Forkortet og fritt oversatt fra Jørgen Buttenschøn: Sexologi

ETISK DILEMMA

OPPLÆRING

Per er 16 år og bor hjemme sammen med sin familie. Han har moderat utviklingshemming, han er midt i puberteten, og han er seksuelt frustrert. Han klarer ikke å tilfredsstille seg selv seksuelt. Han tar stadig på kjønnsorganet sitt og gnir seg mot gjenstander.

Foreldrene vil han skal få hjelp og kontakter habiliteringsteamet for barn gjennom skolen. Per får egen opplæring på skolen av habiliteringsteamet i samarbeid med lærer, via tegninger, bilder og film om kropp og onani. Han klarer ikke å omsette det han har lært til å tilfredsstille seg selv. Han må ha direkte opplæring.

Hvem kan gi denne opplæringen – en av foreldrene, læreren eller den ansatte i habiliteringsteamet? Er det noen de skal orientere om opplæringen? Hvor skal den foregå?

Hvordan hadde situasjonen vært om denne situasjonen hadde oppstått da Per var 20 år og hadde flyttet i egen leilighet? Hvis ingen av foreldrene er hjelpeverge, skal de da orienteres når personalet samarbeider med habiliteringsteamet for voksne om denne saken? Hvem skal gi opplæringen?

ETISK DILEMMA

PROMISKUITET

Linda er 17 år, bor alene med sin mor og har fått diagnosen lett utviklingshemming. Hun har ingen synlig diagnose. Linda vil ikke ha utviklingshemming, hun vil være som alle andre, og hun vil ha en kjæreste. Hun har en flott kropp, og hun er opptatt av klær og sminke. Hun har ingen nær venninne.

Linda vil slett ikke ha en av guttene i gruppa på skolen som kjæreste. Hun byr seg fram til hvem som helst på byen, for oppmerksomhet, for brus og kake på kafeen eller for litt penger.

Mora klarer ikke med henne, og via videregående skole blir habiliteringsteamet for barn og unge koplet inn. De har samtaler med Linda, alene og sammen med lærer, men hun fortsetter på samme måte. Hva skal de gjøre? Skal de kople inn barnevernet, eller skal de anmelde alle disse mennene til politiet?

Hadde situasjonen vært annerledes om Linda hadde bodd i en kommunal leilighet og vært 25 år? Mange av mennene kommer da hjem til henne. Linda har oppfølging av hjemmetjenesten i kommunen, og de lurar på om de kan nekte mennene å komme inn til henne. Kan de det?

ETISK DILEMMA

STERILISERING

Rita har diagnosen lett utviklingshemming. Hun er 22 år og kjæreste med Ole på 27. Han har diagnosen ADHD. Han har en kognitiv svikt, men har ikke utviklingshemming. Rita og Ole bor i hver sin leilighet med hjelp fra kommunen. Ritas foreldre mener Ole bestemmer alt over Rita, og at hun gjør som han sier. Hun vil ikke lenger høre på hva foreldrene eller personalet sier.

Ritas mor er hjelpeverge, og hun kontakter Ritas fastlege med sin bekymring. Hun mener Ole utnytter Rita seksuelt. Hun ønsker

også at Rita skal steriliseres. Det unge paret ønsker derimot å få barn. Fastlegen henviser saken til habiliteringsteamet i fylket. De tar saken.

Hva skal til for at vi kan si det er et seksuelt overgrep? Blir Rita utnyttet? Hvordan skal de håndtere steriliseringsaken? Hva om denne saken hadde oppstått da Rita var 17 år og enda bodde hjemme, og foreldrene hennes fremdeles var verge for henne? Hadde sterilisering vært enklere da?

TRENGER DU FLERE YRKESFAGLIGE TEMAHEFTER?

«Kjærlighetens landskap» kan bestilles i Fagforbundets Nettbutikk. Gå inn på www.fagforbundet.no. Klikk på Nettbutikken.

Oppgi antall og om det skal brukes som klassesett i undervisning.

Ett eksemplar kr 25,-
Klassesett (25 stk.) kr 150,-

BESTILLING

► **Jørgen Buttenschøn: Sexologi**

En klassiker for foreldre og personale som arbeider med utviklingshemmede – og til god hjelp hvis man ønsker å hjelpe personer med kognitiv svikt til å leve det seksualliv som passer hver enkelt best.

► **Stein Jensen/Grethe Rønvik:**

Være alene – være sammen

Film, veileder og lettlest bok med strektegninger om kropp, kjønn og kjærlighet.

► **Bernt Barstad:**

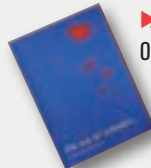
Seksualitet og utviklingshemming

Boka er skrevet både for å fremme nytelse og forhindre overgrep. Den er tilrettelagt for samtaler i refleksjonsgrupper.

► **Anette Løwert & Karsten Løt: På vej til voksen**

Opplæringspakke fra Danmark med temaer som pubertet, utvikling og seksualitet. Pakka består av et veilederhefte, 31 fotografier og mer enn 100 tegninger.

► **Lisbeth Pipping: Kärlek och stålull**

En selvbiografisk skildring om hvordan det er å vokse opp med en utviklingshemmet mor. Og en fortelling om å være barn når hjelpeapparatet svikter.

► **Ib Christensen & Trine Johnsen:**

Kim er snart voksen

En lettlest bok og en film, dansk

► **Erna Osland: Du er vel vakker**

En lettlest bok om to unge voksne som blir kjærestere, men som ikke er helt sikre på om de skal få barn.

► **Socialministeriet: Seksualitet – uanset handicap, veiledning**

En veiledning til danske kommuner med retningslinjer for hvordan man bør tilrettelegge for at mennesker med utviklingshemming og andre funksjonstap skal fungere best mulig seksualliv.

► **Habiliteringstjenesten**

for voksne i Hedmark:

Kvinner og personlig hygiene

Menn og personlig hygiene

Mens og hygiene

► **Wenche Fjeld/Peter Zachariassen:**

Sex-kunntesten

Et verktøy for å kartlegge klientens kunnskapsnivå og behov for undervisning på flere områder, blant annet seksualitet.

► **Wenche Fjeld: Veileder til opplæringsprogram**

«Utviklingshemmede, samliv og seksualitet»

En hjelp hvis man skal legge opp undervisning for å øke kroppsbevissthet, kunnskap om hygiene, prevensjon, graviditet og seksualliv.

► **Samlivsspillet**

Brettspill med terninger og kort. Kortene er gruppert innen hygiene, følelser, seksualitet og sosiale ferdigheter.

Spillet er utviklet ved Habiliteringstjenesten for voksne i Hedmark.

► **Længsel mod kærlighed**

Dansk film som beskriver glæder og sorger ved en ung manns forsøk på å etablere et seksualliv. Vi følger den unge mannen og hans omsorgspersoners forsøk på å finne løsninger. Målgruppen er fagpersoner og andre hjelpere.

► **Å leve uten barn**

En film om sex, prevensjon, sterilisering og samliv.

Dette er en film om å leve et godt liv uten egne barn.

Målgruppa er unge og voksne med utviklingshemming.

Prosjektansvarlig er Grethe Rønvik ved avdeling for voksenhabilitering ved Nordlandssykehuset.

UNDERVISNINGSMATERIELL

► **Bernt Barstad: ESS**

Opplæringspakke innen etikk, samliv og seksualitet. Temaene strekker seg fra folkeskikk via følelser til sex. Pakka består av en dvd og en lettlest bok.

► **Takt og tone – mann og kone**

Dansk film om hvordan man kan gjøre for å lykkes hos det annet kjønn.

► **Jeg lurar på**

Spill beregnet for barnehager, barneskoler og funksjonshemmede. Brettspill og kort er teksten med både vanlig skrift og blindeskrift. Også tilpasset mennesker med nedsatt motoriske funksjoner. Kort i fire forskjellige farger og fire temaer; hygiene, venner og kjærestere, sosiale ferdigheter og kropp og seksualitet.

Spillet er utviklet av Tone G. Grude og Vigdis m. Larsen ved Habiliteringstjenesten for voksne i Aust-Agder ved Sørlandets Sykehus. Det bli ferdig i løpet av sommeren.

FAGFORBUNDET

Postboks 7003, St. Olavs plass – 0130 Oslo, tlf. 23 06 40 00, faks 23 06 44 07.